

NEREALIZIRANI PROJEKT MOSTARSKE KATEDRALE SV. PETRA I PAVLA ARHITEKTA ZLATKA UGLJENA

Sažetak

Rad se bavi jednim od najvažnijih arhitektonskih rješenja kasne moderne u Bosni i Hercegovini, odnosno nerealiziranim projektom akademika Zlatka Ugljena za mostarsku katedralu. Naime, natječajni zadatak je od arhitekata zahtijevao da uz katedralu projektiraju objekt župnoga ureda, kao i izgled trga pred crkvom. Objasnit će se potrebe nastanka toga projekta, kao i društveno-povijesna pozadina koja je uvjetovala njegovu (ne)realizaciju. Detaljnom, formalnom analizom projektnih nacрта, slobodnih crteža i makete, objašnjava se raspored kompleksa i njegove osnovice, zatim zamišljeni konstruktivni sustav te materijali od kojih bi se realizirali objekti. Analiza projekta nužno dovodi do njegove interpretacije u kojem će se iščitavati ideja kompleksa, njegovo simbolično pozicioniranje u specifičnu ambijentalnu sredinu te će se navoditi mišljenja autora koji su se kritički i analitički osvrtni na projekt mostarske katedrale arhitekta Z. Ugljena. Konačna valorizacija u okvirima bosanskohercegovačkoga, pa i regionalnoga graditeljstva, ovaj objekt postaviti će kao jedinstveni sakralni prostor avangardnoga arhitektonskog vokabulara.

Ključne riječi: *mostarska katedrala; projekt; sakralni prostor; Zlatko Ugljen; Radobolja; moderna arhitektura.*

DANIJELA UCović*

UDK: 726.6
(497.6 Mostar)
929 Ugljen Z.

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno: 28. veljače 2018.

* Danijela Ućović, viš. asist., Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru; danijela.ucovic@ff.sum.ba

Uvod

Kada je početkom 70-ih godina prošloga stoljeća Mostarska biskupija konačno uspjela naći adekvatan prostor za izgradnju katedrale i za njezinu izgradnju dobiti odluku, raspisan je interni natječaj za projekt na koji su pozvani eminentni arhitekti. Današnja mostarska katedrala, koja je doživjela nekoliko preinaka u odnosu na izvorno rješenje, izgrađena je po nacrtu ing. Ivana Franića i Hildegard Auf-Franić. Međutim, jedan od arhitekata koji je također ponudio idejni projekt bio je i Zlatko Ugljen. No, njegov projekt je odbijen iz više, za tadašnje vrijeme i kontekst, razumljivih razloga. Ipak, na raznim samostalnim i tematskim izložbama Z. Ugljen javnosti je prikazao makete i projektne nacрте koji su zaintrigirali kako stručnu tako i ostalu publiku. Jasno je bilo da je riječ o inovativnom rješenju koje se po konceptu i dizajnu moglo usporediti s najvećim arhitektonskim dometima Europe. Naime, maketa mostarske katedrale razvidno pokazuje harmonične estetske principe primijenjene na longitudinalnome prostoru, kao i korištenje inovativnih graditeljskih tehnika i tehnologija. Premda ona ne predstavlja katedralu koja transparentno pokazuje prepoznatljive attribute katoličke crkve, oni ipak postoje te se iskazuju kroz minimalizam i svedenost. Gabariti objekta obuhvaćali bi sadašnji iskorišteni prostor, zatim dio parcele na kojem se sada nalazi stambeno naselje, a i sam položaj bio bi drukčiji u odnosu na poziciju sadašnje katedrale. Kompleks koji bi obuhvaćao pored katedrale trg i svećenički dom obuhvaćao bi, kao dio svoje arhitekture, rijeku Radobolju i njezin rukavac, što na neki način uvodi već karakterističnu značajku njegove arhitekture – kult podneblja. U katedrali nisu postojala umjetnička djela koja su pojačavala dojam sakralnosti i uljepšavala prostor jer su tu funkciju obavljali kaskadni vrtovi koji su se vidjeli kroz staklenu stjenku katedralnoga zida. Krovna konstrukcija zamišljena u nekoliko različitih slojeva, netipičnoga je geometrijskoga izgleda te pored funkcije zaštite bila bi sustvaralac atmosfere u molitvenom prostoru. Mobilnost unutarnjih elemenata i panoa čini prostor otvorenim za prilagodbe i promjene, a da se pri tom zadržavaju pravila uređenja molitvenoga prostora donesena na Drugom vatikanskom koncilu.

Navedene karakteristike Ugljenove projektne ideje za mostarsku katedralu učinile su je intrigantnom za proučavanje i analiziranje čak i u vrijeme nakon njezina nastanka. U bogatom profanom i sakralnom opusu Zlatka Ugljena ovaj projekt zauzima važno mjesto, ne samo zbog dizajnerske i tehnološke inovativnosti nego i zbog ideje koja ne oduzima svetost prostora, već daje posve drugu vizuru sakralnosti.

1. Društveno-političke okolnosti u kojima je nastao nerealizirani projekt katedrale u Mostaru

Iako je Mostar zemljopisno i administrativno središte Hercegovine, skoro cijelo stoljeće postojala je potreba za njegovom novom katedralom jer su mostarski biskupi stolovali bez svoje crkve. Katedrala u crkvenoj terminologiji označava biskupsku crkvu, najznamenitiju crkvu u svakoj biskupiji. S mjesta katedre biskup je u ranom kršćanstvu predvodio bogoslužje i držao homiliju te je prema toj katedri tek u 16. stoljeću biskupska crkva prozvana katedralom¹. Katedrala bi, kao matica svih crkava u biskupiji, morala biti u svakom gradu na najboljem mjestu jer bi trebala pokrivati potrebe jednoga dijela vjernika i na neki način stvoriti vizualni identitet grada.

Naime, Mostarsko-duvanjska biskupija, koja je uspostavljena 1881. godine, zemljište za svoju prvu katedralu otkupila je 1901. godine na mostarskome Rondou (središnji dio Mostara koji je urbaniziran za vrijeme austrougarske uprave), o čemu svjedoče i karte iz austrougarskoga vremena. Izgradnju je omeo Prvi svjetski rat te je razdoblje nakon, odnosno ono između dvaju svjetskih ratova, proteklo u prikupljanju građevnoga materijala. Nakon Drugoga svjetskog rata, zemljište biskupije bilo je ekspropirano, a materijal namijenjen za izgradnju katedrale iskorišten je za obnovu nekih objekata uništenih tijekom rata te za izgradnju Doma kulture pozicioniranoga na zemljištu na kojem je započeta gradnja katedrale. Nakon višegodišnjega truda i molbi upućenih mjerodavnim dužnosnicima Općine, Sreza i republičke Skupštine, Ordinarijat je 1967. godine pismenim putem obnovio već raniji zahtjev Sekretarijatu za upravno-pravne poslove Skupštine općine Mostar da im se za izgradnju katedrale, u zamjenu za oduzeto zemljište na Rondou, ponudi neko drugo². Urbanistički zavod Mostara iste godine je predlagao Biskupiji dvije lokacije koje u konačnici nisu bile prihvatljive te su tada počeli problemi s gradskom vlašću koja je opstruirala mogućnost izgradnje, pa čak i kada je bio prihvaćen treći prijedlog. Ipak, nakon niza pregovora između općinskih dužnosnika i Biskupije odlučeno je da zemljište između Biskupskoga dvora i rijeke Radobolje, odnosno biskupijsko imanje koje je također bilo nacionalizirano, bude prostor na kojem će se graditi katedrala³. Nakon odluke o lokaciji, koja je dobivena 1971. godine, već 1972. godine raspisan je natječaj za gradnju katedrale. Investitor se odlučio za uži, interni natječaj za izradu idejnoga

¹ Adolf Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral Zadar, Zadar, 1993., str. 332.

² Anton Šarac, „Graditeljska nastojanja djelatnosti i brige biskupa Žanića“, *Crkva na kamenu*, Mostar, Mostarsko-duvanjska biskupija, br. 447/2, 2018., str. 2.

³ Isto, str. 3.

projekta crkve. Kao sudionici pozvani su uvaženi stručnjaci: profesor ing. Juraj Neidhardt i ing. Zlatko Ugljen iz Sarajeva, ing. Radovan Nikšić i tvrtka Industroprojekt (zastupaju je ing. Ivan Franić i Hildegard Auf-Franić) iz Zagreba i ing. Anton Bitenc iz Ljubljane. Projektni program obuhvaćao je: a) zgradu crkve – katedralu, b) objekt za stanovanje personala koji će upravljati crkvom, c) okolinu crkve i stambenoga objekta (partersko uređenje), uređenje trga pred crkvom, prilaza i parkirališta⁴. U sklopu crkve trebalo je planirati i šest grobnih mjesta za biskupijske grobnice.

Osim ovih zadanih normi, arhitekti su morali imati na umu da se u katedrali okupljaju vjernici i kler cijele biskupije te su trebali rasporediti interijer crkve i planirati slobodni prostor ispred crkve koji će biti pogodan za liturgijska slavlja u kojima sudjeluje veći broj vjernika. Katedrala će biti i župna crkva te je bilo potrebno prilagoditi glavnu aulu katedrale za slavljenje nedjeljne i blagdanske liturgije i kao takva primiti između 1.500 i 2.000 vjernika⁵. Također, pri projektiranju katedrale nisu trebali obratiti pozornost samo na prostor ograđen vanjskim zidovima, nego i unutarnji prostor oblikovati tako da izražava pobožnost i da se uz prostor za vjernike ostavi posebni prostor za oltar i drugi namještaj u prezbiteriju. Naglašeno je da nije cilj da crkva podsjeća na trijumfalizam veličine i izgleda, ali želja investitora bila je da objekt bude trajna i živa riječ koja će podsjećati na Boga i pozivati na zajedništvo s Njim⁶. U cilju boljšeg razumijevanja želje investitora, odnosno Biskupije, arhitekti su dobili spis *Kratka teološko-liturgijska, pastoralno psihološka analiza crkve* koji objašnjava važnost Crkve kao vjerskoga objekta. Svaka bogomolja svojim uprizorenjem mora govoriti ikonografskim vokabularom te tako crkva svoju osebnost prikazuje vertikalnim arhitektonskim usmjerenjem, odnosno zvonikom⁷. Međutim, Zavod za urbanizam po svemu sudeći postavio je normu prema kojoj zvonik, iako je jedno od najvažnijih crkvenih obilježja, ne smije biti izgrađen samostalno, što je arhitekta stavilo pred izazovnu misiju udovoljavanja investitoru i državnoj, zakonodavnoj instituciji.

Nakon što je izradio projekt za Šerefudinovu džamiju, poziv na natječaj za izgradnju mostarske katedrale Zlatku Ugljenu pružio je priliku za istraživanje koncepta izgradnje kršćanske, odnosno katoličke bogomolje. Na idejnom projektu s njim su

⁴ Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar (ABOM), Dokumentacija o izgradnji katedralne crkve u Mostaru, zabilješke o gradnji koje je vodio msgr. Anđelko Babić, prvi katedralni župnik, a odnose se na razdoblje 1971. –1974., protokol br. 597, 12.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Bernardin Škunca, „Temeljne odrednice za teologiju bogoslužnog prostora“, *Bogoslužni prostor - Crkva u svjetlu teologije, arhitekture i umjetnost*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zagreb, 1996., str. 23.

suradivali: Ismet Rudić, dipl. ing. arh.; Božo Zoran, cand. arh. i Branko Tadić, cand. arh. A za izvedbu makete bili su zaslužni Džamastagim Muaz i Slavko Maksimović⁸. Statičar konzultant je bio Sveto Bogunović, a fotografije su uradili Tihomir Krajca-mjer i Džemo Hadžimuratović⁹. Arhitekti su uspjeli riješiti zadatak, poslani radovi su pregledani i šifrirani te je sastavljen ocjenjivački sud koji je trebao izabrati najbolji rad. Ocjenjivački sud znao je da svi radovi pripadaju renomiranim stručnjacima, ali nisu znali čiji je koji rad.

Za projekt Zlatka Ugljena, pod šifrom B, ocjenjivački sud je napisao:

Projekt je ponudio nekonvencionalno i originalno rješenje u pogledu prostora, kao i konstrukcije s izraženom integracijom vanjskog i unutarnjeg prostora, što je u svakom slučaju pokušaj novog pristupa rješavanju ovakvih zadataka. Osim toga u rješenju se prevlači izrazita stilska dosljednost od osnovne koncepcije do detalja. Objekt je pre-dimenzioniran i kao takav u varijanti lokacije između ulica JNA i rječice Radobolje s urbanističkog stanovišta neprihvatljiv, pa je stoga autor predložio drugo rješenje na području preko Radobolje, što se smatra uspjelim. Objekt ima niz funkcionalnih nedostataka, a sama izvedba izazvala bi niz teško rješivih tehničkih problema i bila bi skopčana s vrlo velikim troškovima. Etapna izgradnja moguća je samo u 2 etape. Za projekt se može reći da je mnogo uspjelija poetska nego tehnička interpretacija, da je vrlo interesantan, i da je u studij i u reprezentaciju uloženo izuzetno mnogo truda.¹⁰

Prihvaćeni projekt, odnosno rješenje koje je poštovalo sve očekivane i zadane odredbe, izradili su Hildegard Auf-Franić i Ivan Franić 1972. godine.

2. Opis projekta katedrale u Mostaru

Idejni projekt obuhvaća rješenje za katedralu i čitav kompleks s okolinom (4.000 m²). U osnovi kompleksa su: narteks, kapele, molitveni prostor (katedrala), rukavac rijeke koja prolazi kroz plato između katedrale i župnoga ureda, rijeka Radobolja koja prolazi ispod pristupa, vinograd i župni ured.

Prostor na kojem je trebala biti katedrala smješten je u zapadnom dijelu Mostara, između prometnice i rijeke Radobolje koja se nalazi ispod Biskupskoga dvora. Takva lokacija, koja je podjednako određena prirodnim i urbanističkim odrednicama, uvjetovala je Ugljenu arhitektonsku viziju. Projektirao je kompleks koji je svojom

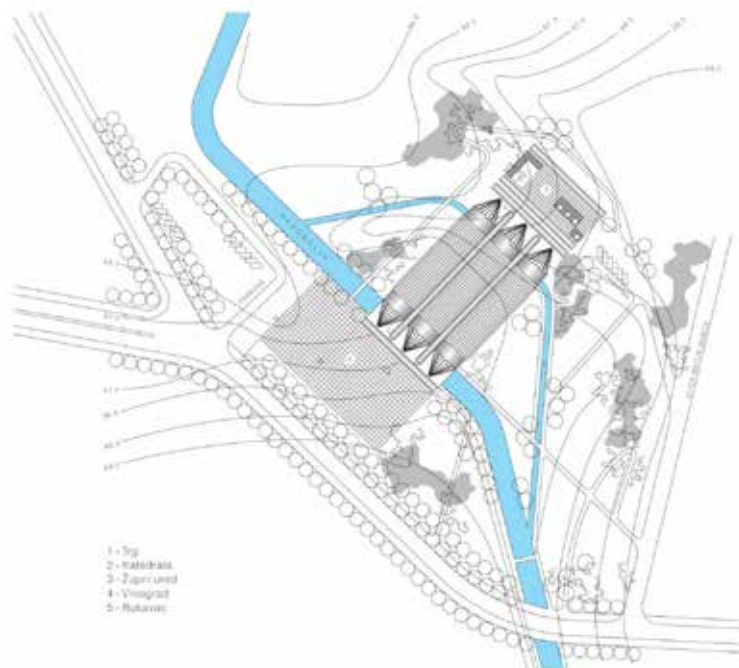
⁸ Isto.

⁹ Srećko Džaja, „Zlatko Ugljen: projekt za katedralu u Mostaru“, *Eseji, razgovori, polemike, prijevodi. Arhitektonski izraz za svaku točku svijeta*, Udruga đaka i prijatelja Franjevačke klasične gimnazije Visoko, podružnica za Njemačku, München, 2005., str. 13.

¹⁰ Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar (ABOM), Dokumentacija o izgradnji katedralne crkve u Mostaru, zabilježbe o gradnji koje je vodio msgr. Anđelko Babić, prvi katedralni župnik, a odnose se na razdoblje 1971. – 1974., protokol br. 597, 12.

veličinom obuhvaćao i okolinu, odnosno oba tada postojeća kraka rijeke Radobolja¹¹. Ugljenov prijedlog nije posve točno ulazio u okvire dopuštenoga prostora za izgradnju kompleksa jer je objekt župnoga ureda bio planiran na prostoru koji nije bio vraćen Crkvi.

Kompleksom dominiraju tri odrednice: ulazni plato, odnosno trg ispod kojega prolazi rijeka Radobolja i njezin uzani riječni rukavac koji odjeljuje prezbiterij od glavnoga broda katedrale, zatim impozantno krovšte katedrale i župni ured pravokutnoga tlocrta koji se nadovezuje na katedralu (slika 1).

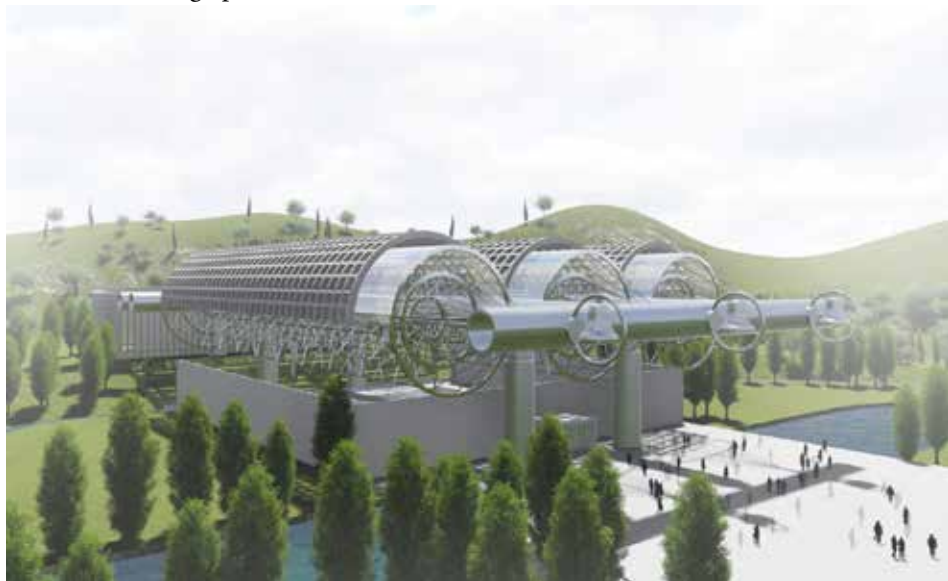

Sl. 1. *Prikaz situacije i pozicije na kojoj bi bila smještena katedrala, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, Sakralni prostor, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.*

Trg ispred katedrale prostrana je betonska površina bez ograde ispod koje prolazi rijeka Radobolja. Jednostavni, pravokutni portal je istaknut i natkriven te ima četiri staklene ulazne površine. Molitveni prostor katedrale je pravokutnoga oblika te je s tri strane, ulazne i dvije bočne, opasan zidovima, dok četvrta strana zatvara pravokutnik staklenom površinom (slika 2). Maketa i projektni prijedlog nisu prikazivali

¹¹ Drugo, manje riječno korito, poznato i pod nazivom Mala Radobolja, zasuto je 1975. godine. Razlog tomu bio je problem prilikom postavljanja temelja za katedralu. Naime, podzemne vode i obilne oborine stvarale su probleme u tlu te je to ometalo i usporavalo izgradnju katedrale.

unutarnje uređenje ni crkveni namještaj. Ispred molitvenoga prostora, s bočnih strana ulaza, vertikalno su postavljena dva masivna i valjkasta pilona, stanjena na površini. Oni pridržavaju dvije kolosalne metalne valjkaste cijevi horizontalno položene iznad molitvenoga prostora i one su okosnica im

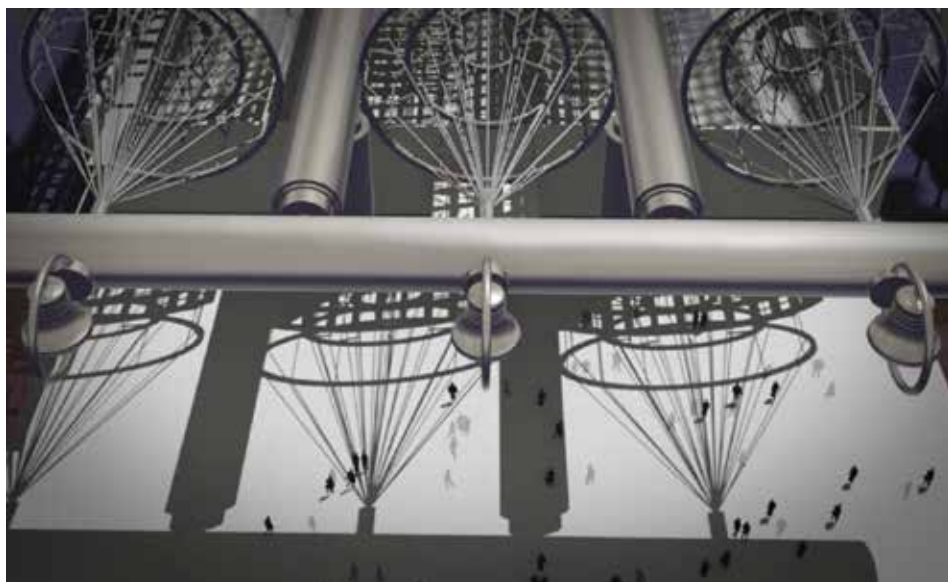

Sl. 2. Prikaz katedrale s ulazne strane, Izvor: Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar.

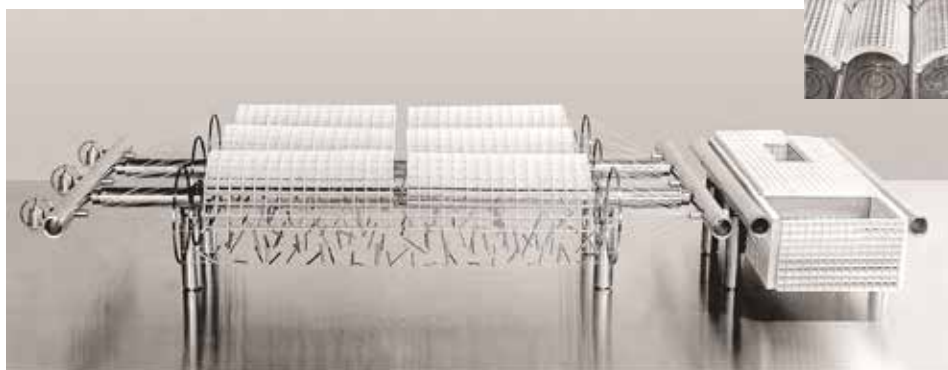

Sl. 3. Ulaz u katedralu i prikaz pilona koji nose krovnu konstrukciju, Izvor: Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar.

Dvije horizontalno postavljene valjkaste cijevi u prednjemu dijelu kompleksa protežu se iznad ulaza, skoro do sredine ulaznoga platoa. Na kraju njihovih suženih završetaka horizontalno je postavljena još jedna metalna opruga koja nosi sustav s tri zvona (slika 4). Trobrodni krovni sustav i u stražnjem dijelu pridržavaju dva ista pilona stanjena pri vrhu koja se također nalaze izvan molitvenoga prostora te je na njih naslonjena horizontalna cijev. Znači, sustav koji podržava krovni korpus (ispod kojega se nalazi molitveni prostor), građen je simetrično i tvori četverostranu prizmu s produženim gornjim i bočnim produženim ivicama (slika 5).

Sl. 4. Sustav od tri zvona, Izvor: Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar.

Sl. 5. Krovni sustav, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, Sakralni prostor, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.

Krovni sustav čine tri valjka formirana od različitih oblika i materijala. Volumen svakoga valjka stvara više desetaka zategnutih čeličnih sajli (slika 6). One su i na početku i na kraju valjka odvojene s tri čelična kruga u tri veličine i dubinski su posloženi između sajli od većega k manjem. Dodatnu razdvojenost čeličnih struna podupiru kratke metalne šipke položene između njih u različitim kutovima i pozicijama. Tri valjka sačinjena od struna u gornjem dijelu polovično su pokrivena prvo staklom, a nakon toga bijelom rešetkastom konstrukcijom. Staklena površina je konstruirana iz jednog dijela, dok rešetkasta konstrukcija koja je prekriva ima šest dijelova, na svakom valjku po dva (slika 7).

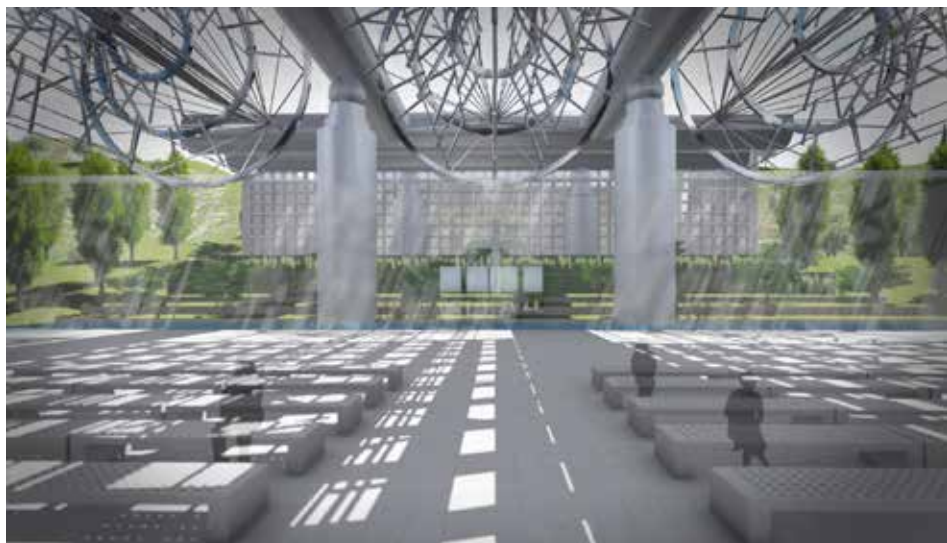

Sl. 6. Volumen valjka koje stvaraju čelične sajle, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, *Sakralni prostor, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.*

Sl. 7. Krovna konstrukcija, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, *Sakralni prostor, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.*

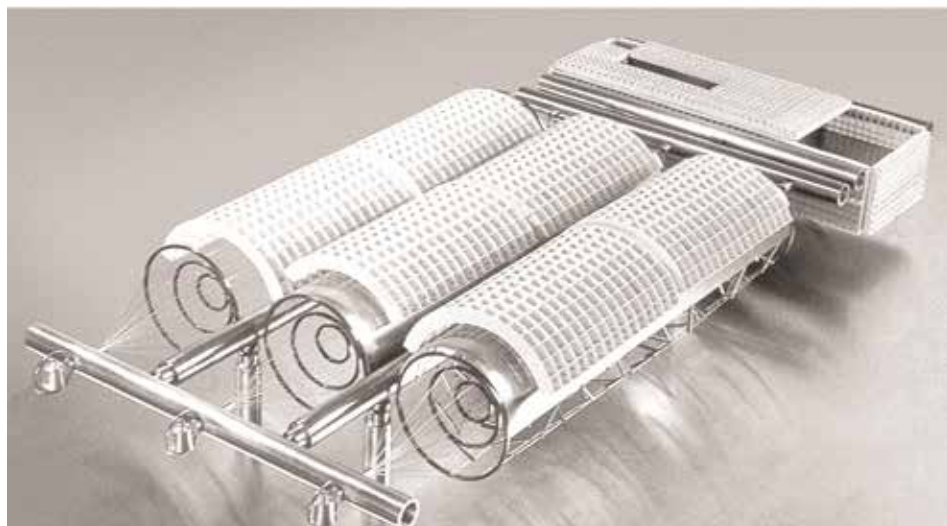
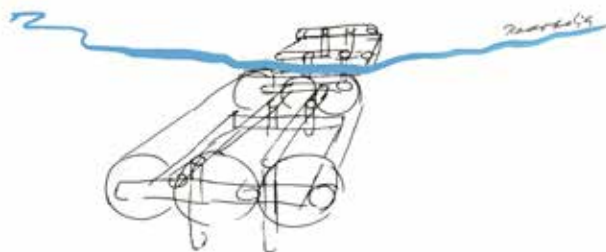
Kako je već naznačeno, prostor između katedrale i objekta u kojem su župne prostorije odvojen je rijekom Radoboljom i kaskadno pozicioniranim zelenim površinama. Na njima su zasadene autohtone biljke i postavljen križ koji dominira ambijentom (slika 8).

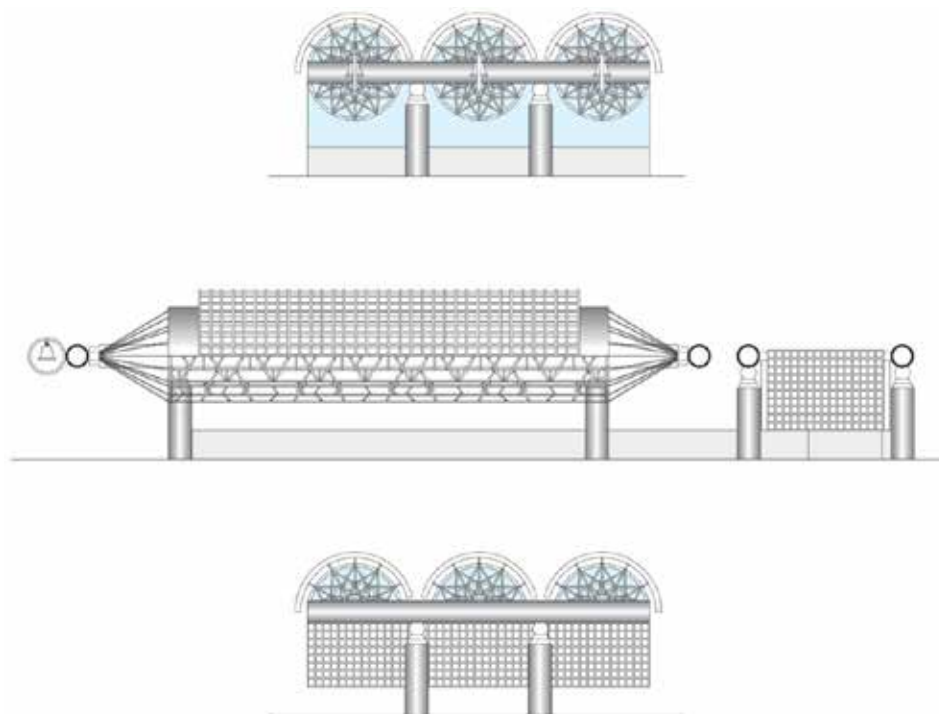
Sl. 8. *Pogled iz molitvenoga prostora na prirodno okruženje, Izvor: Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar.*

Župni ured, koji se nalazi uz katedralu i dimenzijama joj je razmjernan, pravokutnoga je tlocrta. Zbog neravnoga tla, pozicioniran je blago iznad katedrale te je u ravni s njezinim krovštem. Ima dvije horizontalne cijevi koje podržavaju po dva pilona iznad pročelja i iza objekta i koje se visinski poklapaju s onima na katedrali. Usklađenost s katedralom prati i rešetkasta bijela površina kojom je objekt obložen (slika 9). Iz dostupnih prikaza, kao i iz makete, nije poznato kako bi izgledao crkveni namještaj i njegov raspored u molitvenom prostoru. Razvidno je da bi klupe bile jednostavne te da bi prostorom dominirao okolni prirodni ambijent, uključujući nebo, kaskadne vinograde i masline među kojima se izdiže latinski križ. Prostor je nakon nartekse koncipiran da se u njemu smjeste dvije kapelice za molitvu. U unutrašnjosti su bili planirani panoi koji bi prostor činili otvorenim ili zatvorenim. Prezbiterij je, također, pomičnoga tipa te može mijenjati veličinu i poziciju unutar katedrale.

Kor i sjedala također nisu fiksni (slika 10.) Sakristija i šest mjesta za biskupske grobove nalazili su se ispod molitvenoga prostora. Katedrala je zamišljena da primi 2.500 ljudi.

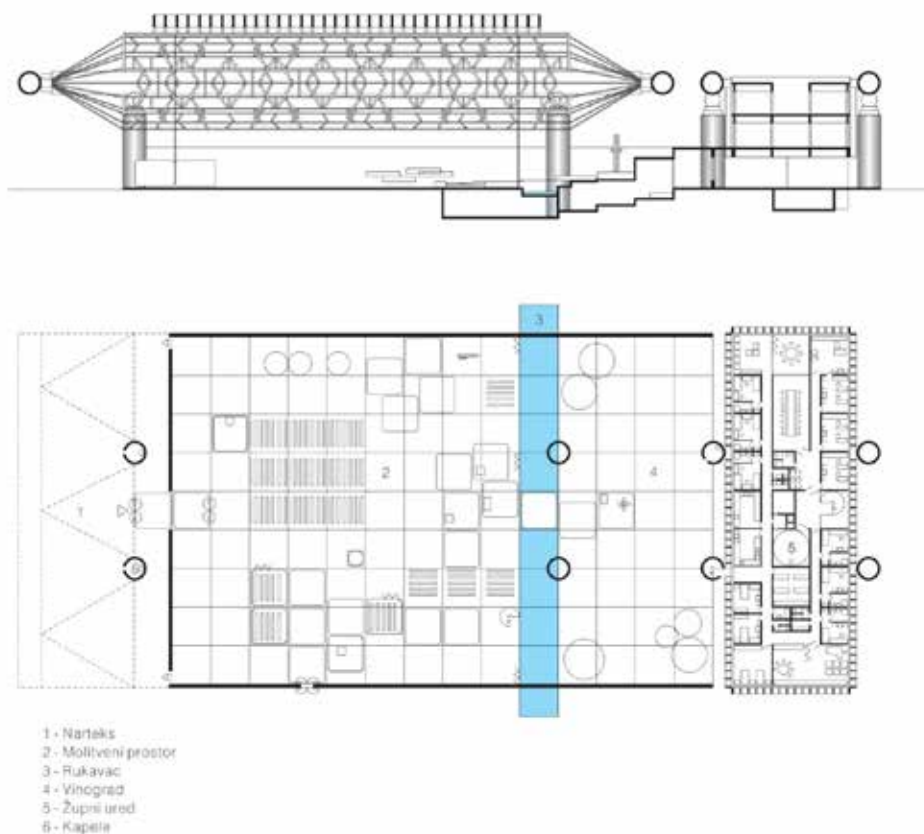
Sl. 9. Rešetkasti pokrov i prikaz cijeloga kompleksa, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, *Sakralni prostor*, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.

Sl. 10. *Tlocrt katedrale*, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, *Sakralni prostor*, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.

2.1. Interpretacija projekta katedrale u Mostaru

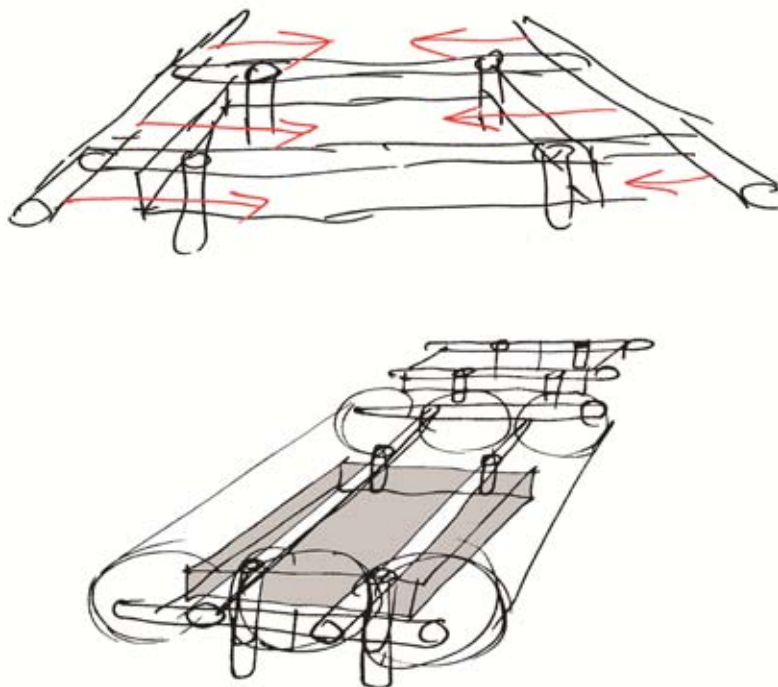
Idejni projekt za izgradnju mostarske katedrale svakako treba analizirati u vremenskom i društveno-političkom kontekstu u kojem je nastao. Ponuđeno rješenje bilo je izvan arhitektonsko-stilskih okvira Bosne i Hercegovine te je sam projektant očekivao da ovo nekonvencionalno rješenje neće biti prihvaćeno. Projektna ideja za mostarsku katedralu stilski se može smjestiti u razdoblje kasne moderne koja se ogledala u strukturalnome ekspresionizmu i uvođenju novih tehnologija izgradnje, kao i izmjeni u korištenju nekih materijala u samoj realizaciji objekta (slika 11). Za razliku od svojega prvog sakralnog objekta – Bijele džamije, za ovaj, njegov drugi sakralni projekt, Zlatko Ugljen bio je vođen drukčijim stilskim i stvaralačkim načelima. Naime, u njoj su izostavljeni koncepti i uzori iz tradicionalnoga graditeljstva i ustaljene norme prema kojima se kreiraju sakralni objekti. Aspekt betona i bjeline, koji se u tom razdoblju Ugljenova stvaralaštva isticao dominantni aspekt, ovdje je izostavljen.

Sl. 11. *Katedrala u Mostaru, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, Sakralni prostor, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.*

S obzirom da je longitudinalni sakralni prostor, pored kojega nema prepoznatljivoga vertikalnog znaka – zvonika, prekriven specifičnim krovnim korpusom u vidu tri valjka, takva forma u konačnici daje vizualni identitet objektu. Po tome se može pretpostaviti kako je ideja za ovakvo krovno rješenje nađena u bazilikalnom tlocrtu koji definira trobrodni molitveni prostor (slika 12). Ljiljana Domić u povezivanju Ugljenova prijedloga za mostarsku katedralu i bazilike je zaključila kako se on ugleda i u funkcionalizmu i u longitudinalnom tipu građevine koji je utemeljen u tradiciji cjelokupnoga kršćanskog graditeljstva.¹² Također, broj tri koji se očitava u krovnom ansamblu, poveznica je s njegovom biblijskom interpretacijom Svetoga Trojstva.

¹² Ljiljana Domić, „Tajni zapis o povijesti oblika. Retrospektiva radova Zlatka Ugljena u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu“, *Čovjek i prostor*, br. 409, Zagreb, 1987., str. 19.

Sl. 12. Odnos između molitvenoga prostora i krovnoga sustava, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, *Sakralni prostor*, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetaska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.

Iako u vanjskom izgledu impozantan i stamen, specifični krovni/plafonski/sferni sustav, gledan iz sakralnoga prostora, trebao je izgledati lako, kao da nema konstrukciju, što naglašava suptilno odvajanje između zemlje i neba. Stropni mehanizam imao je za cilj slamati snopove dnevnoga svjetla koji bi se ponovno odbijali o metalne šipke na čeličnim sajlama te bi takvo svjetlo u prostoru stvaralo dinamiku i stalno promjenjivu atmosferu (slika 13).

Sl. 13. Stropni mehanizam, Izvor: Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, *Sakralni prostor*, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetaska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava. 2014.

O Ugljenovoj ideji da krov nema samo funkcionalni i estetski karakter jer se smatra i glavnim čimbenikom u stvaranju prostornoga izgleda, pisali su mnogi teoretičari arhitekture. S. Bernik je prepoznao u prepletu sajli i metalnih šipki gotički rebrasti svod te objašnjava:

Stakleni reflektirajući pokrov svodova u funkciji je i multiplikatora snopova kablova i primarnih distancera čime doprinosi izvjesnoj noti transcendentalnosti. Ravne linije sekundarnih distancera na paraboličnim staklenim površinama pokriva emaniraju se kroz infleksiju u krive. Sva ta situacija koja, ovisno o promjeni intenziteta zenitalnog svjetla što se razlijeva kroz metalni raster sjenila, učestvuje u inscenacijskim varijacijama enterijera, dajući efekt bezgraničnosti zasnovan na ideji neodređenosti koja treba proizaći iz paradigme gotskog svoda i apstrakcije koje stvaraju gore spomenuti multiplikirani distanceri i kablovske strune.¹³

Dinamična svjetlost koja bi se pojavljivala u molitvenom prostoru kao obrađena struktura kroz krovnu konstrukciju simbolizirala bi Duha Svetoga i nebesku sferu. Njezin intenzitet uvjetovan vremenskim stanjem, dematerijalizirao bi prostor u kojem bi molitvenik bio okrenut unutarnjem stanju duha koje nadilazi materijalno. Na tom tragu, I. Krzović je primijetio kako je konstrukcija lebdeća, korpus zgrade zamijenjen je svjetlom.¹⁴

Pristupajući ovom objektu kao cjelini u kojoj su se splele potrebe objekta i prostora u kojem se nalazi, arhitekt je stvorio građevinu koja je sastavni dio prirodnoga okruženja. Naime, rijeka Radobolja koja protječe pored lokacije nije zaobiđena projektiranjem, nego je postala dio projektne ideje jer bi u njezinoj eventualnoj realizaciji vidno prolazila ispod prednjega, vrtnoga djela građevine te se stopila s molitvenim prostorom. Katedrala uklopljena u mediteransko okružje i vegetaciju, ustvari, umjesto unutarnje dekoracije ima prirodni ambijent. Možda jedino što se može vezati za tradiciju Hercegovine u ovom projektu jesu upravo biljke koje bi bile posađene na kaskadnim površinama (vinova loza, masline i neke voćke). Naime, prirodi je preko staklene stijenke u prezbiteriju, ostavljeno da bude u snažnoj interakciji s prostorom i vjernicima, te je taj ambijent sam po sebi dekoracija katedrale umjesto vitraja i kristoloških ciklusa. Također, na taj način otvara se prostor i za popratne liturgijske aktivnosti izvan molitvenoga prostora. O ideji snažnoga prožimanja ovoga neizgrađenog arhitektonskog djela i prirode E. Buzaljko je rekao:

¹³ Stane Bernik, *Arhitekt Zlatko Ugljen*, Međunarodna galerija portreta, Tuzla, 2002., str. 74.

¹⁴ Ibrahim Krzović, „Sinteza modernizma i tradicije. Odnos prema arhitekturi kao odnos prema skulpturi“, *Most*, Savez zajednice kulture za Mostar, Mostar, br. 78–167., 2003., str. 72.

Katedrala u Mostaru ima, simbolički iskazanu, trobrodnu šemu koja se ne doživljava u prvi mah, no, konstrukcijom s raspetim sajlama na masivnim čeličnim stubovima kružnog presjeka (ispovjedaonice), sugestivno je prisutna u vidnom polju. Fizički razdjel vjernika s vanjskim prostorom ovdje je do krajnosti dematerijalizovan: na oltarskoj strani, između poda i neba, samo „meka“ staklena opna prema kojoj se niz više kaskadno oblikovnih prostora, kao silovit vodopad, stropoštava bujna vegetacija i uvlači u interijer. Iz ovog „zelenog hora“ uzdiže se visoki križ, simbol koji integriše „spolja“ i „unutra“.¹⁵

Otvoreni prostor za obrede i molitvu može se povezati i s prvotnim kršćanstvom u kojem se zajednička molitva, u nedostatku *domus ecclesiae* prakticirala i na otvorenom.

Kapela, krstionica i ispovjedaonice mogu stajati kao zasebni funkcionalni i estetski elementi, no, one i zajednički, integrirane s kompleksom tvore oblikovnu ravnotežu. U tekstu *Arhitektonski izraz za svaku točku svijeta* S. Džaja napisao je kako su navedeni elementi kompleksa fleksibilno konstruirani kako bi mogućnost adaptacije stalno bila prisutna. Adaptacija se omogućava preko dekorativnih panoa koji su se mogli pomicati u vertikalnome i horizontalnome smjeru¹⁶. Bilo je planirano da se liturgijski namještaj može premještati kako bi se molitveni prostor prilagođavao obrednim potrebama koje su se nekada mogle realizirati i na otvorenome prostoru, ispod kaskadnih zelenih površina.

Umjesto Ugljenove prepoznatljive bjeline, uvedeni su raznoliki materijali, neuobičajene geometrijske forme koje bi svojom skladnom ritmikom unosile impulse u čitav objekt. Ideja za mostarsku katedralu izlazi iz okrilja standardnoga poimanja crkve i stoji na rubu pravila za koncipiranje kršćanskih bogoslužnih prostora. Sam arhitekt za ovaj projekt kaže da je pošao od pretpostavke da stvara hram za bilo koju lokaciju, odnosno univerzalni prostor u duhu ekumenizma, hram koji odiše ozračjem visokih tehničkih inovacija, ali i transcendentnom atmosferom¹⁷. Prijedlog nije prihvaćen zbog svoje predimenzioniranosti i tada nerealne mogućnosti da se takva ideja provede u djelo.

Idejni arhitektonski projekt rimokatoličke katedrale u Mostaru, Zlatka Ugljena, koncipiran je kao prostor univerzalnih vrijednosti. To je prostor visokog stepena slobode, programa (sadržaja) i praksi ponašanja, unutar kojeg je mogućnost održavanja liturgije sekundarnog značaja.

¹⁵ Emir Buzaljko, „Misao u prolomu svjetla“, *Odjek*, br 5. 1–15, svibanj, Sarajevo, 1989., str. 18.

¹⁶ Srećko Džaja, „Zlatko Ugljen: projekt za katedralu u Mostaru. Arhitektonski izraz za svaku točku svijeta“, *Eseji, razgovori, polemike, prijevod*, München: Udruga đaka i prijatelja Franjevačke klasične gimnazije Visoko, podružnica za Njemačku, München, 2005., str. 16.

¹⁷ Zlatko Ugljen, Nina Ugljen Ademović, *Sakralni prostor*, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Čapljina: Založba Kralja Tomislava, 2014., str. 32.

Razlog tome može biti u liberalnijem shvatanju molitvenog čina usvojenom na Drugom vatikanskom koncilu 1962. godine.¹⁸

Involviranjem vode, odnosno rijeke, u sakralni prostor, arhitekt je čini aktivnim čimbenikom bogoslužja i sakralnosti koje ima svoju osobitu biblijsku, pa i predbiblijsku simboliku. Voda simbolizira rađanje, potop, pročišćenje, spasenje, krštenje, novi život, Duha Svetoga te je vezana za čitav niz liturgijskih obreda.

Stavljajući je u cjelokupni arhitektov opus, može se povući paralela u dizajnu između ove katedrale i idejnoga projekta za Izložbeni paviljon ULUBiH u Sarajevu (nastalom godinu dana prije) čija je konstrukcija postavljena na istovjetnim nosećim pilonima kojim dominira krovno, skulpturno rješenje i koji ima mobilne zidove te se može povezati i s hotelom Ruža projektiranim i izgrađenim nekoliko godina nakon, u kojem je arhitekt također involvirao rijeku Rodobolju u hotelski salon kao dekorativni element koji povezuje s prirodnim ambijentom. No, kada je riječ o sakralnoj arhitekturi, može se povezati s njegovim realiziranim sakralnim objektom, a to je crkva sv. Petra i Pavla u Tuzli. Sličnost se vidi u konstrukciji od čeličnih sajli, sajli postavljenoj na stropnoj površini, a njezina namjena je da prelama svjetlost koja dolazi kroz stakleni dio stropa i stvara dinamičnu atmosferu sa zenitalnim svjetlom. Sferna konstrukcija od čeličnih sajli, postaje element koji arhitekt koristi u svim važnim realiziranim i nerealiziranim projektima kao što su džamija Hadži Alije Hadžisalihovića u Stocu, crkva svetoga Marka Evanđelista na Plehanu, džamija Behrambegove medrese u Tuzli i Careve džamije u Stocu. U ideji, ovi objekti su zamišljeni da budu prostori u kojem se susreću materijalno i onostrano, zemaljsko i nebesko, konfesijsko i duhovno. Arhitekt Zlatko Ugljen o ovom važnom projektu je kazao:

Površina za izgradnju katedrale je bila velika, na mjestu blokova sadašnjih zgrada oko nje nekada su bili voćnjaci. Kada sam dobio poziv, želio sam promijeniti dosta toga. Pozvao sam na suradnju maketara, fotografa i dva studenta, a imali smo fond od tadašnjih 2 milijuna dinara bez obzira na ishod. Rekao sam im kako imam ideju koja neće proći, ali i da trebamo raditi mjesec – dva i novac potrošiti na prezentaciju, maketu od 2 metra sastavljenu od metala i stakla. Svi su pristali. Ja sam tu katedralu vidio kao hram otvoren za sve konfesije. Bio bi to potpuno otvoren prostor, oko njega bi bila vegetacija i rijeka koja prolazi ispod narteksa te bi jedan riječni rukavac prolazio između crkve i župnog ureda. Priroda zamjenjuje umjetno u crkvama, bilo da su to mozaici i freske. Unutra se registriraju sva četiri godišnja doba i bilo

¹⁸ Maja Đilas, *Prostori prezentacije moći alternativnih kulturnih praksi u Jugoslaviji: 1945–1980*, Fakultet tehničkih nauka, Department za arhitekturu i urbanizam, Novi Sad, 2015., str. 109.

koje doba dana. To je ideja. Ona u svom osnovnom znaku podsjeća na baziliku, ali konstrukcija je u stvari čipka, kao na gotskoj katedrali. Kod nje je sve u metalu. Ne možemo se natjecati sa soliterima, tako da je zvonik horizontala iznad narteksa. Ta konstrukcija leži na čeličnim sajlama, ili strunama koje su našpanovane preko cjevčica, a sve je pokriveno staklom i sve se zrcali na kalote i na zidu. U tom objektu sam koristio kombiniranje suvremenog duha vremena i duha prošlosti.¹⁹

Zaključak

Idejni projekt, odnosno priložena maketa Zlatka Ugljena i njegova tima na natječaju nije prihvaćena iako se sama ideja visoko valorizirala u teoriji bosanskohercegovačke arhitekture. Smatra se arhitektonskim iskorakom u projektiranju crkva i involviranju novih graditeljskih tehnika. Dosljednost u inovacijama kroz prizmu moderne i snažna korespondencija s okolišem čine taj idejni projekt specifičnim primjerom arhitekture na našim prostorima koji graniči s avangardom. S obzirom da je nerealiziran, uvijek ostaje prostor za propitivanje funkcionalnosti katedrale i estetike da je bila izgrađena. Također, kako projekt ne donosi rješenje interijera, zaokruženost unutarnjega prostora u smislu sakralnosti u koncilskim okvirima je nepoznata. Ostaje otvorenim i pitanje do koje mjere bi se lokalna molitvena zajednica, naviknuta na jedan arhitektonski izričaj za bogomolje, mogla povezati s takvim prostorom tijekom misnoga slavlja bez obzira što je univerzalna duhovnost osnovni temelj ove arhitektonske ideje. U svim katoličkim crkvama koje je projektirao Zlatko Ugljen, naglasak je stavljen na Kristove simbole koji utjelovljuju jedinstvo zemlje i neba, prolaznosti i vječnosti te je križ u kaskadnim vrtovima najistaknutiji kršćanski simbol ovoga objekta. Da je izgrađena, ova bi katedrala vjerojatno privlačila ljubitelje graditeljstva iz čitavoga svijeta, kao vrijedan relikv poslije moderne arhitekture ne samo u Mostaru i Bosni i Hercegovini, nego i na teritoriju bivše Jugoslavije. Kao potvrda tomu je sudjelovanje nacrti i skica za mostarsku katedralu, uz još jedno ostvarenje Zlatka Ugljena, na izložbi u njujorškome Muzeju moderne i suvremene umjetnosti MoMA u sklopu izložbe *Prema betonskoj utopiji: Arhitektura u Jugoslaviji 1948 – 1980*, koja će trajati od 15. srpnja 2018. do 13. siječnja 2019. godine. Ipak, moglo bi se zaključiti, iako bez poznate Ugljenove modernističke bjeline, kako je ona reprezentativni primjer njegove sinteze tehnologije, prirode i humanosti, konstrukcije i oblika, mi-nornoga i totalnoga, funkcionalnosti i umjetnosti.

¹⁹ Razgovor s arhitektom je vodila Danijela Učović 2016. godine.

THE UNREALISED PROJECT OF ARCHITECT ZLATKO UGLJEN FOR THE MOSTAR CATHEDRAL OF ST. PETER AND PAUL

Abstract

This paper deals with one of the most significant architectural innovations of the late modern period in Bosnia and Herzegovina. It is about the unrealised project of academic Zlatko Ugljen for the Mostar Cathedral. Initially, as a part of the competition the architects' tasks were to design a parish office next to a cathedral and the layout of the square in front of the church. The needs for developing that project, as well as the socio-political background which ultimately led to its (un)realised state will be explained in this paper. Through a detailed, formal analysis of the project design, free drawings and models, a complex layout and its base, the imaginary constructive system and materials will be explained. The analysis of the project idea of the complex, its symbolic positioning in a specific environment will be interpreted. The paper also includes the opinions of authors who have critically and analytically examined the project of the Mostar Cathedral by architect Z. Ugljen. The final value of the project within the context of Bosnia and Herzegovina, as well as regionally, would be that this facility could occupy unique sacral space and be an important part of the avant-garde architectural expression.

Keywords: *Mostar Cathedral; project; sacral space; Zlatko Ugljen; Radobolja; modern architecture.*

